

Інноваційний шлях розвитку промисловості та проблеми становлення ринку спирту і лікєро-горілочаної продукції в Україні

Бутнік-Сіверський О.Б., доктор економічних наук, професор ІІДО НУХТ
Шматкова Г.К., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Маринченко Л.В., кандидат технічних наук, УкрНДІспиртбіопрод

Пошук шляхів розвитку спиртової і лікєро-горілочаної промисловості на основі інноваційної складової є актуальним і пріоритетним на цей час.

Орієнтація на інноваційний шлях розвитку вимагає від національних суб'єктів господарської діяльності перебудови системи управління, створення на основі принципів маркетингу системи оперативного пошуку нових сфер та способів реалізації власного потенціалу, які спиралися би на нову якісну продукцію, нові технології, нові методи організації виробництва і збуту. Лише прискорений розвиток інноваційних процесів, який базується на ефективному використанні науково-технічного потенціалу, є основним фактором підвищення результативності промисловості та економічного зростання.

Спиртове та лікєро-горілочане виробництво в Україні є однією з важливих галузей харчової промисловості, від якого значною мірою залежать надходження коштів до Державного бюджету України.

В Україні створено потужну виробничо-технічну базу з виробництва етилового спирту та лікєро-горілочаних виробів, представлену 84 спиртовими заводами і 275 лікєро-горілочаними виробництвами загальною потужністю понад 68 млн. дал спирту та 120 млн. дал лікєро-горілочаних виробів. У 1995-1996 рр. Україна займала четверте місце в світі з виробництва спирту після Бразилії, США та Росії. Основними напрямками використання етилового спирту є виробництво горілки (60 %), виноробної (15 %) та іншої (25 %) продукції.

На даний час практично всі українські виробники спирту об'єднані в Державний концерн "Укрспирт", в який входять 8 обласних державних об'єднань спиртової та лікєро- горілчаної промисловості. В підпорядкуванні концерну нараховується 113 підприємств з державною формою власності і 23 асоційованих членів з різними формами власності. Підприємства спиртової галузі повністю знаходяться у державній власності. Виробничі потужності за останні роки використовуються не більше 40 %.

В другій половині 80-х – першій половині 90-х років (вже можна сказати минулого століття) виробництво спирту в Україні коливалось, в основному, в межах 45-66 млн. дал. Рекордну кількість спирту було вироблено у 1996 р. – близько 64,3 млн. дал. Але, починаючи з 1997 р., його випуск в країні постійно зменшувався і в 1999 р. виробництво етилового спирту сягнуло рівня 14,8 млн. дал, що в 4,3 рази менше, порівняно з об'ємами його виробництва у 1996 р. Особливо різко скоротилося виробництво спирту в 1997 р., коли цей показник порівняно з попереднім 1996 р. зменшився відразу в 2,6 рази.

На думку аналітиків цей процес був викликаний, насамперед, різким зниженням попиту на спирт з України з боку традиційних імпортерів цього продукту і, особливо, з боку Росії.

В Україні ситуація, яка склалася на ринку спирту та алкогольних напоїв, характеризується:

- поступовим нарощуванням обсягів виробництва основних видів продукції;
- повільним відновленням традиційних ринків збуту та низькою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції на ринках далекого зарубіжжя;
- нестабільністю законодавчої бази;
- збільшенням обігу алкогольних виробів невизначеного походження (зокрема, фальсифікованих та контрабандних).

За період 1990-2000 рр. в Україні внаслідок наростання кризових явищ в економіці, розвитку її "тіньового" сектора, істотно звузився внутрішній і

зовнішній ринки збуту продукції, що призвело до поглиблення фінансової кризи. В цій ситуації обсяги виробництва спирту та лікєро-горілочаних виробів в Україні значно скоротилися.

В 1990 році виробництво спирту в Україні складало 53,9 млн. дал. Вивіз спирту за межі України становив 29,6 млн. дал. В 2002 році виробництво спирту етилового із харчової сировини склало 28,4 млн. дал. При цьому експорт за даними митних органів становив 5,8 млн. дал (20 % від загального обсягу виробництва).

У 2002 році експорт спирту здійснювався переважно до Молдови, Австрії, Азербайджану, Туркменістану, Туреччини, Болгарії. Освоєні нові ринки збуту в Хорватії, Боснії і Герцєговині.

У структурі експорту спирту спостєрігається тенденція збільшення поставок високоякісного спирту, тобто, "Екстра" та "Люкс".

Значна частка експортних відвантажень здійснювалась обласними державними об'єднаннями концерну "Укрспирт", які мають ліцензії на експорт спирту етилового, а саме Тернопільським, Вінницьким, Львівським, Чернігівським.

Основними напрямками використання спирту на внутрішньому ринку у 2001 році (за експертними оцінками) були: виробництво горілки та лікєро-горілочаних напоїв (44 % від загального обсягу), слабоалкогольних напоїв (3,4 %), кріплення виноматеріалів та виробництво спиртованих соків (21,2 %), виробництво харчових есенцій (4,3 %), оцту харчового (0,6 %), парфумерної продукції (15,8 %), медичні цілі та інші (1,8 %). Необхідно відзначити різке зростання обсягів використання спирту на виробництво парфумерних виробів (у 1990 році на ці цілі було використано лише 8 %).

Ситуація на ринку алкогольних напоїв, з одного боку, характеризується жорсткою конкуренцією серед «старих торговельних марок», з іншого – появою і розвитком "нових".

Ємність алкогольного ринку в Україні оцінюється спеціалістами у 32- 33 млн. дал горілки та міцних лікєро-горілочаних напоїв на рік (до 4 млрд. грн. в роздрібних цінах).

В Україні на цей час налічується більше 2 тис. оптових продавців та не менше 130 тис. роздрібних точок. Виробничий потенціал галузі зріс до 100 млн. дал. напоїв на рік. Ні внутрішній, ні, тим більше, зовнішній ринки мабуть не потребують тієї кількості спиртових напоїв, які сьогодні може виробити лікєро-горілочана галузь. Але попит визначає ринок споживачів.

У 2002 році обсяг виробництва горілки та лікєро-горілочаних напоїв склав 22,7 млн. дал., в тому числі, слабо градусних напоїв міцністю до 8,5 відсотків - 8,3 млн. дал.

У 2002 році основними виробниками горілки та міцних лікєро-горілочаних напоїв були фірма "Союз-Віктан" (17,9 % від загального обсягу виробництва міцних алкогольних напоїв), ДП "Українська горілочана компанія «Nemiroff» (15,6 %), ЗАТ "Львівський лікєро-горілочаний завод" (14,6 %).

У 2002 року експорт горілки та лікєро-горілочаних напоїв склав 1,1 млн. дал., що більше у 3 рази порівняно з минулим роком, але обсяги експорту залишаються незначними. Основними імпортерами вітчизняної лікєро-горілочаної продукції залишається Російська Федерація (45,3 % від загальних обсягів поставок), Молдова (19,1 %), Ізраїль (12,5 %) та Америка (6,7 %).

На цей час експерти поділяють ринок горілки за ціновим фактором на три сегменти, дешева горілка (до 5 грн. за пляшку 0,5 л), горілка середнього цінового сегменту (5-12 грн. за пляшку) та горілка дорогого сегменту (понад 20 грн. за пляшку).

За статистичними даними середні роздрібні ціни за пляшку горілки 0,5 л у 2001 році склали 6,82-7,70 гривень, в червні 2002 року – 7,75 гривень. На цей час дешева горілка та горілка середнього цінового сегменту користуються найбільшим попитом, але, разом з тим, спостерігається тенденція до зростання

попиту на продукцію середнього цінового сегменту, яка в перспективі посяде основне місце на ринку алкоголю з витісненням з нього контрафактної продукції.

На цей час проблемою стає використання регуляторних факторів держави на ринку спирту та лікєро-горілкової продукції. Так, за оцінкою експертів, зміна обсягів виробництва продукції спиртової та лікєро-горілкової галузей та податкова заборгованість підприємств, у свою чергу, характеризують незадовільний стан відповідної нормативної бази, недосконалість умов функціонування алкогольного ринку в Україні та розрахунків за їх продукцією. Розмір ставок акцизного збору на алкогольні напої повинен ув'язуватися з купівельною спроможністю населення.

У 2002 році з метою посилення боротьби з незаконним виробництвом та обігом алкогольних напоїв та порушеннями вимог чинного законодавства, створення ефективної системи ліцензування, контролю за виробництвом та обігом на території України спирту етилового та алкогольних напоїв прийнято ряд законів України і постанов Кабінету Міністрів України.

З метою збереження існуючих виробничих потужностей, інфраструктури, кадрового потенціалу та збільшення надходжень до Державного бюджету України, на наш погляд, *актуальні такі основні напрямки і способи використання спирту:*

➤ Найбільш перспективним та економічно вигідним є перепрофілювання потужностей спиртових заводів на виробництво високооктанової кисневмісної добавки до бензинів (ВКД) для внутрішнього ринку та експорту, що дасть змогу зменшити імпорту енергоносіїв, покращити екологічну ситуацію, разом з тим, виконати вимоги Кіотського протоколу щодо зменшення емісії вуглекислого газу. ВКД може використовуватися як добавка до бензинів, а також як добавка до дизельного палива, що значно збільшує сферу її застосування.

➤ Розширення використання етилового спирту у промисловості для виробництва продукції, передбаченої Програмою "Етанол", затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2000 р. № 1044 (етилен, синтетичний каучук, стирол, тощо) передбачається здійснити за рахунок реалізації комплексу заходів, спрямованих на зменшення вартості етилового спирту. Зазначений комплекс включає в себе застосування нових технологій та обладнання при переробці зернових культур та меляси, модернізацію енергетичного обладнання, а також переробку нетрадиційних видів сировини, що дасть змогу зменшити собівартість технічного спирту. За даними Міністерства економіки та європейської інтеграції промислові підприємства України потребують близько 7 млн. декалітрів технічного етилового спирту на рік, і потреба в ньому зростатиме

➤ Особливої уваги потребує використання етилового спирту як екстрагенту із рослинних олій при розробці та впровадженні технологій сумішевих палив типу "біодизель".

Збільшення експорту спирту та лікєро-горілочаної продукції передбачається здійснити за рахунок зменшення їх собівартості, покращення якості та розширення асортименту лікєро- горілочаних напоїв. Для вирішення цієї задачі необхідно переходити *на інноваційний шлях розвитку спиртової та лікєро-горілочаної промисловості, що передбачає:*

- удосконалення технологій і технічних засобів;
- збільшення асортименту та об'ємів випуску;
- раціонального використання теплоенергетичних, вторинних сировинних та матеріальних ресурсів;
- максимального використання відходів виробництва шляхом створення маловідходних та екологічно безпечних виробництв;
- підвищення якості та конкурентоспроможності продукції.

На думку авторів, на цей час немає альтернативи розвитку спиртової і лікєро-горілочаної галузей в Україні, крім інноваційного шляху. Цьому

сприятиме впровадження новітніх наукових розробок УкрНДІ спирту і біотехнології продовольчих продуктів та інших наукових установ, спрямованих на підвищення рівня спиртового і лікєро-горілочного виробництва за рахунок ефективного використання сировини, економії затрат теплової енергії, якості спирту і лікєро-горілочаних виробів, охорони навколишнього середовища, раціонального використання відходів зі створенням нових виробництв, в т.ч., кормових і харчових продуктів, зокрема, лікувально-профілактичної дії, стимуляторів росту рослин, продукції технічного призначення.

Активна реклама товарів та продукції з логотипом "БІО" в країнах Європи створює можливість для зростання експортних поставок продукції, виробленої з використанням технічного етилового спирту, який в Україні одержується шляхом біоконверсії з відновлюваної сировини. Перелік такої продукції досить широкий - незамерзаючі миючі рідини, автохімія, розчинники (в першу чергу, етилацетат), товари побутової хімії.

Прийняття Комісіями ЄС Директив 2001/0265 (ССЮ) та 2001/0266 (С^) щодо обов'язковості використання біопалив транспортом країн ЄС (т.з. Біодиректив) створює сприятливі умови для стабільного експорту ВКД до країн ЄС.

Крім цього, технічно і технологічно можна організувати:

- виробництво концентратів горілок і високоякісних горілок для експорту;
- централізоване виробництво ароматних спиртів і настоїв, ефірних олій із рослинної сировини для лікєро-горілочної, безалкогольної та фармацевтичної промисловості;
- виробництво спирту етилового з пониженим вмістом алкоголю для зменшення його собівартості;
- виробництво пропілової фракції, яка використовується як товарний продукт для хімічної промисловості (лаки, барви, ефіри тощо).

Прогноз обсягів виробництва спирту етилового із харчової сировини показує, що на 2005 р. проти 2001 р. виробництво спирту етилового із харчової сировини може збільшитися на 4,6 млн. дал. або на 17,4 % і складе 31 млн. дал. Для внутрішнього ринку прогнозується використати (виготовлення горілки, лікєро-горілчаних напоїв, парфумерних виробів, кріплення виноматеріалів, виробництва лікарських засобів, товарів побутової хімії) 23,5 млн. дал, поставити на експорт - 7,5 млн. дал. Коефіцієнт завантаження потужностей по виробництву етилового спирту складе близько 48,5 %.

Прогноз обсягів виробництва лікєро-горілчаної продукції показує, що на 2005 рік проти 2001 р. виробництво лікєро-горілчаної продукції може збільшитися на 3,6 млн. дал. або на 16,8% і складе 23,5 млн. дал.

З метою удосконалення ринкових відносин у спиртовій та лікєро-горілчаній промисловості, поповнення державного бюджету, захисту життя та здоров'я громадян слід передбачити:

— зниження податкового навантаження на лікєро-горілчані вироби до рівня, який би дозволив формувати легальний ринок цієї продукції в обсягах потреби в ній країни (30-35 млн. дал. на рік), завдяки чому зросте надходження коштів до державного бюджету, споживач одержить якісну продукцію, а "тіньовий ринок" буде замінений на легальний. Це також дасть змогу без затримок повертати з бюджету переплачені платниками податків кошти, а при затримці їх повернення - запровадити нарахування процентів за користування ними відповідно до ставок комерційного ринку. Крім того, доцільно посилити адміністративну відповідальність за реалізацію та оборот фальсифікованої продукції, знищувати вилучені за рішенням суду алкогольні напої на спирт, а за умови економічної доцільності і переробляти етиловий спирт на технічний;

— внесення поправок до діючого законодавства щодо встановлення єдиної ставки акцизного збору на спирт, передбачивши збереження пільгової ставки для спирту, що використовується для виробництва лікарських засобів, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України;

– розроблення Національної програми виробництва та ринку збуту алкогольної продукції, яка стане основою для прийняття ефективних управлінських рішень для розвитку спиртової та лікєро-горілочаної галузей, поповнення державного бюджету, боротьби з тіньовою економікою;

– створення на базі галузевого інституту єдиного Національного центру сертифікації алкогольної продукції або Центральної лабораторії сертифікації з визначення показників якості та безпеки алкогольної продукції. Критеріями, яким повинен відповідати Центр (лабораторія) мають бути такі: акредитування національним органом з акредитації наявність обладнання, приміщення та персоналу для виконання випробувань на відповідність алкогольних напоїв вимогам законодавства та нормативної документації України до цієї продукції, можливість розробки методик випробувань зразків алкогольних напоїв та навчання персоналу інших лабораторій, наявність бази даних з національних, міжнародних та європейських стандартів стосовно безпеки та випробувань алкогольних напоїв. Основними функціями Центру (лабораторії сертифікації) мають бути такі: контроль якості алкогольної продукції; розробка методик випробувань алкогольних напоїв; організація навчальних курсів для персоналу випробувальних лабораторій; проведення між лабораторних порівнянь результатів вимірювань лабораторій, що виконують випробування алкогольних напоїв; участь у розробці нормативно-правових документів, що регулюють питання виробництва на ринку алкогольних напоїв тощо,

– фінансування технічного переоснащення спиртової та лікєро-горілочаної промисловості за рахунок частки акцизного збору під конкретні договори і контракти,

– упорядкування ввозу і реалізації на митній території України імпоротної продукції, яка маркірована товарними знаками та іншими позначками українських та зарубіжних фірм;

- розроблення міжнародних довгострокових програм по взаємодії та захисту торгових марок і ринків алкогольної продукції;
- створення центру по контролю якості продукції торгових марок та їх допуску на ринки збуту.
- створення лізингового фонду. На цей час, коли банківська система недостатньо працює в інтересах підприємства, а можливості отримання інвестиційних кредитів обмежені, оперативний лізинг є одним з найбільш доступних та ефективних засобів фінансування виробництва. Створення такого фонду дасть змогу підприємствам, по-перше, придбати обладнання, що дорого коштує, при цьому виключити необхідність заморожування власного капіталу. Таким чином, звільняються кошти для вкладання в інші види операційної та інвестиційної діяльності. По-друге, придбання обладнання в лізинг допоможе підприємствам економити обігові кошти за рахунок невеликого початкового платежу та розподілених за часом виплат.
- внесення поправок до діючого законодавства, які передбачали б пільги і державну гарантію захисту вкладів іноземних інвесторів в харчову промисловість України;
- введення наскрізної нумерації акцизних марок із використанням індексу регіону України, в якому вироблена ця продукція, та обов'язкового захисту цих акцизних марок голографічними захисними елементами, виготовленими Спеціалізованим підприємством "Голографія".

Підсумовуючи, можна зазначити, що інноваційний тип розвитку господарської системи, зокрема, спиртової та лікєро-горілочаної промисловості, є головним фактором розвитку цілісного господарського механізму в складному ринковому середовищі. Цьому будуть сприяти новаторські властивості. науково-технічна розвиненість основного капіталу, стабільність постійно прогресуючого кадрового та інтелектуального потенціалів, наявність інноваційного менеджменту.